

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Monitoring migrations: the Habsburg-Ottoman border in the eighteenth century

Pesalj, J.

Citation

Pesalj, J. (2019, March 27). *Monitoring migrations: the Habsburg-Ottoman border in the eighteenth century*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/70437>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/70437>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/70437>

Author: Pešalj, J.

Title: Monitoring migrations: the Habsburg-Ottoman border in the eighteenth century

Issue Date: 2019-03-27

SAMENVATTING

Toezicht op migratie: de Habsburgs-Osmaanse grens in de achttiende eeuw

Deze dissertatie onderzoekt een vroeg migratiecontrolesysteem aan de Habsburgs-Osmaanse grens in de achttiende eeuw. De migranten die tussen 1720 en 1850 vanuit het Osmaanse Rijk de Habsburgse Monarchie wilden binnengaan, konden dat slechts doen via officiële grensovergangen waar ze gecontroleerd en geregistreerd werden. Een dergelijk migratiecontrolesysteem bestond gedurende deze periode niet elders in Europa. Pas vanaf de jaren 1860 werden soortgelijke stelsels ingevoerd, eerst in de ‘white settler’ naties (Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika) daarna, tijdens en na de eerste wereldoorlog, in de rest van Europa. Het proefschrift zoekt een verklaring voor de uitzonderlijk vroege introductie van migratiecontrole aan de Habsburgse buitengrenzen. De studie geeft niet alleen de oorsprong van de grenscontroles, maar onderzoekt of de motivatie van het stelsel lag in een streven om de migratie te beperken of juist te vergemakkelijken. Door het onderzoek van archieven in Oostenrijk, Servië en Kroatië en in talrijke narratieve bronnen uit de achttiende eeuw, werpt de dissertatie licht op een reeks deelvragen. Wat was de oorsprong van de precies op het terrein afgebakende ‘lineaire’ grens, die in 1699 werd ingesteld tussen het Habsburgse en Osmaanse rijk, en wat waren de consequenties daarvan voor de verhoudingen tussen de rijken en het leven rond de grens? Wat was de rol van het pestcordon, dat de monarchie moest afschermen van pestuitbraken veroorzaakt door migranten uit besmette gebieden? Hoe konden de grootschalige controles daadwerkelijk worden uitgevoerd en welke rol speelden grenssoldaten in de uitvoering? Op welke wijze werden deze soldaten en andere belanghebbenden, zoals de streekbewoners, de Osmaanse grensautoriteiten en de migranten zelf in het stelsel

opgenomen? Tenslotte is er aandacht voor de vraag of het nu de bedoeling was om migratie in te perken of te vergemakkelijken, een kwestie die mede wordt verhelderd door een kwantitatief onderzoek naar de effecten van controles op de migratiestromen en een nadere bepaling van de structuur daarvan.

De lineaire demarcatie van buitengrenzen, gebaseerd op een strikte scheiding van exclusieve territoriale rechtsgebieden was een uitzondering in Europa aan het begin van de achttiende eeuw. Dergelijke grensarrangementen werden in andere delen van het continent vanaf de jaren 1730 geïntroduceerd, terwijl ze pas in de negentiende eeuw, na het Congres van Wenen (1815), gebruikelijk werden. Het Osmaanse rijk lijkt een bepalende rol te hebben gespeeld in de invoering van lineaire grenzen in Zuidoost-Europa. De Osmaanse overheid gebruikte lineaire demarcatie voor de scheiding van het land van islamitische religieuze stichtingen (vakıfs) en het land van de overheid, en had hiermee ook reeds ervaring opgedaan in de grensscheiding met andere Christelijke staten, zoals Venetië en Polen-Litouwen. De Habsburgse monarchie nam deze bestaande praktijk over tijdens de grensdemarcaties met de Osmanen in de achttiende eeuw. De heldere scheiding van jurisdicties leidde tot pacificatie van het grensgebied. Dat verbeterde de dagelijkse levenssituatie aan de grens, maakte het gebied aantrekkelijker voor kolonisatie, en creëerde een veiligere migratiestroom tussen de twee rijken.

De wens om enerzijds de handel uit te breiden, en anderzijds Habsburgse onderdanen te beschermen tegen pestuitbraak stond aan de oorsprong van de invoering van migratiecontrole in de vorm van een permanent pestkordon. Tijdens de achttiende eeuw verdwenen de pestepidemieën gaandeweg uit Europa, terwijl zij voortduurden in het Osmaanse rijk. De Habsburgse monarchie experimenteerde met verschillende oplossingen, zoals tijdelijke of interne pestkordons tijdens epidemieën, maar de Habsburgse landen, en Hongarije in bijzonder, bleven onder dergelijke

oplossingen te kwetsbaar: de pest werd niet tegengehouden en de handel lag door de ziekte geruime tijd stil. Vanaf 1726 bestond aan de grens een permanent pestcordon, waarin alle reizigers, zonder aanzien des persoons, langs officiële grensovergangen met verplichte quarantaines werden geleid. Het systeem werd na de oorlog van 1737-1739 opnieuw ingesteld en bleef vervolgens bestaan tot de jaren 1850. Het doel van het stelsel van de controles was het vergemakkelijken van verkeer tussen de twee rijken, zodat controle kon samengaan met een minimale hinder voor reizigers en handelsverkeer. Het stelsel kon flexibel inspelen op lokale omstandigheden, zoals de gezondheidssituatie (de quarantaine wisselde van 21 dagen tijdens ‘gezonde tijden’ als er geen pest heerste op de Balkan, naar 28 dagen tijdens ‘verdachte tijden’ met een pestepidemie relatief ver van de grens, tot 42 dagen tijdens ‘pestilente tijden’ als de pest was uitgebroken in een direct aangrenzend gebied) Migratie werd zoveel mogelijk gesteund, in de jaren 1780 ook door verlaging en afschaffing van de quarantaine voor personen in ‘gezonde tijden’.

Hoe kon het beperkte overheidsapparaat van de Habsburgse dynastieke staat dit veeleisende stelsel draaiende houden? De Habsburgse monarchie experimenteerde met lokale boerenwachten (Plajase, plăieși) in Transsylvanië en met grenssoldaten in Kroatië en Slavonië. Het gebruik van grenssoldaten, die voor hun rol als grenswacht niet apart werden betaald, bleek een efficiënte en financieel voordelige oplossing. Dit leidde tot een uitbreiding van de oude Habsburgse Militaire Grens (Militärgrenze) naar het oosten, zodat deze zich uiteindelijk in de jaren 1760 over de hele lengte van de Habsburgs-Osmaanse grens uitstreckte. De grenssoldaten bewaakten de grens middels wachttorens en met land- en rivierpatrouilles; ter compensatie van hun dienstverlening, kregen zij met hun families een overerfbaar recht op het vruchtgebruik van grond om te bebouwen.

De controle werd verbeterd door samenwerking met tal van betrokkenen en belanghebbenden. De actieve steun van grensbewoners was cruciaal, omdat alleen dankzij lokale kennis en met netwerken aan beide zijden van de grens ontduiking van de controle door illegale migranten kon worden voorkomen. Grensbewoners werden niet alleen enerzijds aangemoedigd mee te werken door bijzondere voorrechten zoals grensmarkten waarin voedsel en vee konden worden verhandeld zonder risico op besmetting. Zij werden anderzijds bedreigd met hoge straffen voor illegale grensoverschrijding en het geven van hulp daarbij – al vielen de straffen en boetes in de praktijk meestal veel lager uit. Ook was de samenwerking met de Osmaanse grensautoriteiten onontbeerlijk voor het succes van de grenscontroles; overleg was voortdurend nodig om veranderingen in de grenszone te kunnen doorvoeren. Last but not least: ook de migranten zelf waren ‘stakeholder’: zij konden bijdragen aan de kennis over de gezondheidssituatie in hun gebied van herkomst en langs de route. Met hun wensen werd rekening gehouden in de procedures aan de grens. Door het gebruik van grenssoldaten en de andere stakeholders, kon de Habsburgse monarchie met beperkte middelen een verrassend effectief migratiecontrolesysteem organiseren. Dankzij deze vormen van samenwerking en organisatie op verschillende niveaus was deze vroegmoderne monarchie in staat een vorm van grenscontrole in te voeren die wij meestal met latere perioden verbinden.

De migratiecontrole aan de Osmaanse-Habsburgse grens was universeel. Iedereen werd gecontroleerd, van hoge edelen tot vagebonden. Gezondheid was het bepalende criterium voor toelating. Pestcontrole en quarantaine waren in deze zin een sociale gelijkmaker. Het controlesysteem was niet bedoeld om te uit te sluiten, maar om op te nemen: het was inclusief, niet exclusief. In lijn met de toentertijd invloedrijke ideeën van mercantilisme en kameralisme -- en later van fysiocratie -- werd de groei van het inwonertal gewaardeerd als een positieve ontwikkeling, die de staatsmacht

versterkte door de groei van het aantal belastingbetalers. Het pestkordon speelde hierin een dubbelrol: het beschermde de ingezetenen tegen besmettelijke ziekten uit het Osmaanse rijk, en trok gezonde nieuwe bewoners aan. Dit laatste was in het bijzonder gericht op de immigranten uit het Osmaanse rijk. Ze werden gezien als een goedkopere vervanging voor de kolonisatie uit het Heilige Roomse Rijk, waar hogere kosten gemoeid waren met het aantrekken van kolonisten en het vergoeden van hun reizen. Om de kolonisatie van dunbevolkte gebieden zoals Zuid Hongarije te bevorderen, bevoorrechtten de Habsburgse grensautoriteiten de kolonisten in vergelijking met andere reizigers. De immigranten mochten de grens buiten officiële overgangspunten oversteken en zij ontvingen financiële steun. Tegelijkertijd werd de migratiecontrole gebruikt om emigratie te voorkomen.

Overigens was de grenscontrole bepaald niet de enige factor die invloed had op migratie. De mogelijkheden en regels die er bestonden voor vestiging en naturalisatie waren belangrijk en soms zelfs beslissend. In de Habsburgse monarchie waren vestigings- en naturalisatiemogelijkheden beschikbaar voor Christelijke migranten, maar niet voor Moslims en Joden. Dit gegeven bevorderde de ontwikkeling van zakelijke en familiale netwerken van Griekse orthodoxe christenen van de Balkan, terwijl het de mogelijkheden voor Osmaanse Moslims en Joden en dus hun aantallen juist beperkte.

De dissertatie onderzoekt ook de invloed van grenscontroles op de structuur van migratie en de aantallen migranten. Drukten de drie of zes weken die de migranten op eigen kosten in quarantaine moesten verblijven de aantallen? Was deze barrière juist voor een bepaalde groep migranten bezwaarlijk? In de dissertatie is het quarantainestation van Pančevo als uitgangspunt gebruikt voor een uitgebreide steekproef. Voor dit station in het zuidwesten van de grensprovincie Banat zijn talrijke bestanden beschikbaar uit de jaren 1752-1756, en de jaren 1760. Pančevo was

een belangrijk oversteekpunt tussen de twee rijken, waar alle migrantengroepen goed waren vertegenwoordigd. De belangrijke handelswegen van Osmaans Macedonia en Rumelië enerzijds, en Habsburgs Hongarije anderzijds liepen door Pančevo. Voor kolonisten die zich in Banat wilden vestigen en voor handelaars was Pančevo een vast punt op de route. De analyse van de gegevens uit Pančevo toont aan dat de invloed van de grenscontrole op het aantal migranten bescheiden bleef; het aantal migranten verdrievoudigde vanaf halverwege de jaren 1750 tot 1768. Niettemin hadden de controles wel degelijk een effect op de structuur: er was een neerdrukkende werking op korte- en middellangeafstandsreizen, niet-zakelijke, tijdelijke en circulaire migraties. Langeafstandsreizen, zakelijke reizen en reizen ten behoeve van vestiging lijken echter niet of nauwelijks negatief te zijn beïnvloed. Christelijke Osmaanse onderdanen profiteerden van de mogelijkheid zich, soms met hun families, langdurig te vestigen in het Habsburgse rijk; zij waren daardoor in staat zakelijke netwerken aan de beide zijden van de grens te onderhouden. Dit lag veel moeilijker voor Joden en Moslims uit het Osmaanse rijk, die tijdens hun verblijf in de Habsburgse Monarchie wel mochten handelen, maar zich niet met hun families blijvend konden vestigen. Derhalve kan de stelling worden verdedigd dat vestigings- en naturalisatiemogelijkheden meer invloed uitoefenden op migratiestromen dan de tijdrovende en dure grenscontrole.

De studie biedt diverse belangrijke inzichten. De opvatting van staatssoevereiniteit als geldend voor een geografisch afgebakend territorium was een relatieve laatkomer in Europa. De hedendaagse cartografische representaties van het Europa van voor de negentiende eeuw reflecteren moderne noties van territoriale soevereiniteit. Zij vereenvoudigen en verdraaien de complexe hiërarchische en overlappende organisatie van de staatsmacht, die op de eerste plaats betrekking had op mensen, groepen en rechten – veel minder op de fysieke ruimte. Uit deze dissertatie

blijkt dat de modellen voor het territoriale soevereiniteitsconcept in Europa heterogeen waren. Tussen de vijftiende en achttiende eeuw speelden Osmaanse bestuurlijke praktijken een voorbeeldrol in grensscheidingen en de oprichting van territoriale soevereiniteit. Dit gebeurde voordat politieke en wetenschappelijke doorbraken bestuurlijke concepten verschoven naar het fysiek meetbare, zoals het geografische territorium.

In de studie komt continuïteit als belangrijk fenomeen naar voren. De regering van Maria-Theresia (1740-1780), vaak gezien als een nieuw vertrekpunt, was in veel opzichten een voortzetting van hervormingen die reeds begonnen waren tijdens de regering van haar vader. De Habsburgse Monarchie toonde reeds gedurende de regering van Karel VI (1711-1740) het vermogen tot bestuurlijke aanpassingen. Karel VI initieerde een reeks belangrijke hervormingen, zoals de bevordering van handel, de aanleg van nieuwe wegen, de hervorming van postdiensten, het toezicht op gilden, en de centraal geleide strijd tegen besmettelijke ziekten.

De Habsburgse *roll-back* van de Osmaanse macht in Hongarije en de Balkan bracht bovendien slechts een geleidelijke verandering: economische en sociale praktijken verschoven niet plotsklaps met de regeringswisseling. Tot de tweede helft van de achttiende eeuw was een belangrijk deel van de Hongaarse markt in de handen van Osmaanse onderdanen, die een nauwe band met de Osmaanse economie behielden. De migratiestromen van de Balkan naar Hongarije, die begonnen met de Osmaanse verovering van de Balkan en het Hongaarse koninkrijk, duurden voort tijdens de Osmaanse regering in Hongarije, en bleven ook na het einde van het Osmaanse bestuur belangrijk. De Balkan bleef een essentiële bron van Christelijke migranten die zich vestigden in Zuid-Hongarije. De interne kolonisatie en de kolonisatie uit het Heilige Roomse rijk complementeerde de blijvende migratiestroom uit de Balkan.

Het migratiecontrolesysteem aan de Habsburgs-Osmaanse grens bewijst dat grenscontroles niet alleen gebruikt werden om migratie te beperken. Staten met een inclusieve migratiepolitiek, zoals de Habsburgse monarchie, konden dit systeem inzetten om migratie te bevorderen. Dat betekent dat zelfs strenge grenscontroles niet per se een negatieve invloed op migraties hoefden te hebben.

De studie bewijst ook dat vroegmoderne monarchieën voldoende bestuurlijke capaciteit konden opbouwen om een dekkende migratiecontrole langdurig te dragen. Dit kon echter niet zonder de mobilisatie van regionale 'stakeholders', in het bijzonder streekbewoners (uit wier gelederen grenssoldaten werden gerekruteerd). Dit roept associaties op met de controle door omwonenden en bekenden in totalitaire staten van de twintigste eeuw. Zou dit element van actieve deelname door betrokkenen ooit vervangen kunnen worden door een bureaucratisch- technologisch alternatief?